

פסיקת הרמב"ם באגרותיו בדין נגינה ושירה בזמן הזה - בין מקורות למקוריות

א. מבוא	ד. סגולת המוזיקה וחשיבותה במשנת הרמב"ם
ב. ב. איסור הנגינה והשירה לאחר חורבן בית המקדש - מן המקורות להלכה המקובלת	ה. הצעה למקורו של הרמב"ם בפסיקתו הייחודית באגרת
ג. פסיקתו הייחודית של הרמב"ם באגרת לארם צובא	ו. מהם דברי הנבלה בשיר שנאסרו ז. סיכום

א. מבוא

בתלמוד הבבלי במסכתות סוטה וגיטין מצינו טעמים שונים לגזירת חז"ל ביחס לאיסור הנגינה והשירה בזמן הזה - ביטול הסנהדרין והמציאות הגלותית, בנוסף מוזכרים בהם היקפים שונים לאיסור זה אך הם אינם שוללים את הנגינה והשירה באופן מוחלט.

הרמב"ם באגרתו לחכמי ארם צובא, בניגוד לפשט המקורות ולפוסקים אחרים, אוסר באופן גורף כמעט כל סוג של נגינה ושירה, תוך הדגשת טעם האיסור כריסון תנועות נפשיות והגעה לשלמות רוחנית.

במחקר הרמב"ם¹ הוצע כי פסיקת הרמב"ם בעניין זה הושפעה מהתרבות המוסלמית ומן ההגות הפילוסופית בת זמנו, הואיל ולא נמצא מקור לשיטתו של הרמב"ם במקורות היהודיים ההלכתיים.

מאמר זה מציג מקור יהודי - הלכתי לדברי הרמב"ם ובבסיסו הטענה כי פסיקת הרמב"ם בדין זה נשענת בעיקר על התלמוד הירושלמי, הרואה דין זה כתוצאה ממציאות החורבן (ולא כגזירת חכמים) כאשר המוזיקה התנוונה ונהפכה ל"דברי נבלה" (ואיסור זה אינו נובע מן האבילות על החורבן).

המאמר בוחן את תפקידה של המוזיקה במשנת הרמב"ם ואת חשיבותה בזמן המקדש, לעומת יחסו אל המוזיקה ולסכנה שבה לאחר החורבן, ומציע כי הבעייתיות במוזיקה

1 לייבזון ג', "הרמב"ם והתיאולוג המוסלמי מחמד אלע'זאלי - על כלליות החוק ודוקטרינת ההבחנות" (2020).

הינה רק במציאות ימינו ולא בזמן המקדש - סגולתה של המוזיקה והשפעתה על הנפש הינה חשובה ומועילה בזמן הבית, אך לאחר שנהפכה ל"דברי נבלה" הרי שהיא משפיעה לרעה על הנפש ולכן נאסרה לגמרי. איסור זה משתלב בתפיסתו הפילוסופית של הרמב"ם הרואה את שליטת השכל על הרגש כעניין בעל חשיבות עליונה.

מטרת המאמר היא הצגת קריאה מחודשת של פסיקת הרמב"ם, תוך שילוב בין המקורות התלמודיים לתפיסתו הפילוסופית, והדגשת מחויבותו של הרמב"ם למקורות היהודיים הלכתיים בלא תליית פסיקותיו בטעמים פילוסופיים בלבד המושפעים מתפיסות זרות.²

ב. איסור הנגינה והשירה לאחר חורבן בית המקדש - מן המקורות להלכה המקובלת

המשנה במסכת סוטה (ט,א) מלמדת:

משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר בשיר לא ישתו יין וגו'.

הגמרא שם (מח,א) מביאה את המקור לקשר בין ביטול הסנהדרין לביטול השיר מבית המשתאות:

וממאי דמשבטלה סנהדרי כתיב? אמר רב הונא בריה דרב יהושע דאמר קרא "זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם".

לעומת זאת הגמרא במסכת גיטין (ז,א) מביאה מקור אחר לכך שזמר נאסר:

שלחו ליה למר עוקבא זמרא מנא לן דאסיר שרטט וכתב להו "אל תשמח ישראל אל גיל בעמים". ולישלח להו מהכא: "בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותו" אי מההוא ה"א ה"מ זמרא דמנא אבל דפומא שרי קמ"ל.

ישנם הבדלים בין גמרות אלו לגבי טעם האיסור והיקפו.

1. טעם האיסור

הסוגיה בגיטין איננה מבארת במפורש מה טעם האיסור לזמר. אמנם, מהקשר הפסוק בהושע (ט,ג) אותה מצטטת הגמרא, ניתן להבין את הנימוק לאיסור. המשך הפסוק הוא: "לֹא יִשְׁכְּנוּ בְּאֶרֶץ ה', וְיָשְׁבוּ אֶפְרַיִם מְצָרִים, וּבְאֶשְׁדּוּן טָמְא יֵאָכְלוּ". בפשטות נראה שהנימוק

2 יש להעיר כי ודאי פוסק מושפע מסביבת מחייתו, מדתות ותפיסות הקיימות סביבו. אולם כאשר ניגשים אל פסיקותיו ההלכתיות יש לשאול האם "רוח הזמן" רק השפיעה על קריאתו את המקורות אך הוא עצמו נשאר מחוייב להם או שמא הפוסק "עיגל פינות" בפרשנות המקורות על מנת להתאימם לתפיסת עולמו ולרוח זמנו.

לאיסור על הזמר הוא מציאות הגלות - אובדן הארץ והשיבה בין הגויים הם הסיבות והגורמים לאיסור שהטילו חז"ל על הזמרה.

אולם, מלשון המשנה בסוטה נשמע שטעם הגזירה שונה: "משבטלה סנהדרין בטל שיר מבית המשתאות". בפשטות נראה, כי אובדן המוסד הרוחני העליון של עם ישראל, הסנהדרין, הוא הגורם לכך שהוטל איסור על השיר בבית המשתאות.

הרא"ש (ברכות ה, א) מחבר בין הגבלה נוספת בימי החורבן המוזכרת בגמרא בברכות לבין האיסורים על השירה והזמרה המופיעים:

דאמר ר' יוחנן משום ר"ש בן יוחי אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה שנאמר אז ימלא שחוק פינו ולשונונו רנה אימתי בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה ... גרסי' בפ"ק דגיטין דף ז' ... גרסי' בסוף סוטה דף מח. ...

לדבריו, טעמו של איסור השחוק הוא "העולם הזה" אך "אז" לעתיד לבוא, כאשר אף הגויים יכירו במלכות ה', בגאולה השלימה - יותר למלא שחוק פינו. משמע שהטעם לאיסור השחוק הוא המציאות החסרה של מלכות ה'. לפי הרא"ש זהו גם הטעם לאיסור הנגינה והזמרה הן במסכת גיטין והן במסכת סוטה כלומר נראה שאין הרא"ש מחלק בטעם הגזירה בין הגמרות השונות ולדידו מציאות הגלות וביטול הסנהדרין שורשם נעוץ בדבר אחד - האיסור לשמוח לאחר חורבן הבית.³

2. היקף האיסור

ביחס להיקף האיסור מצינו הבדלים בין שתי הגמרות. בגמרא בגיטין מבואר שישנם שני סוגי איסורים שונים - זמרה בפה וזמרה בכלי ושניהם נאסרו. לעומת זאת, הגמרא בסוטה מדברת על איסור שירה בבית המשתאות שהוא נגינה בכלים בלבד (כך נשמע מן הסיפא של הפסוק: "בחורים מנגינתם" ונגינה הינה בכלי).

בנוסף, הגמרא בסוטה דיברה רק על איסור שירה בבית המשתאות ואילו הגמרא בגיטין שדיברה על זמר לא הזכירה זאת דווקא בבית המשתאות, ונראה מפשט הגמרא שם

3 רבנו יונה על הרי"ף (ברכות דף כא) מופיע הסבר אחר לאיסור השחוק: "יש מפרשים שטעם הדבר מפני חורבן בית המקדש, אבל שלא בשעת חורבן מותר. ואין זה נכון, דאם כן לא היה לו לומר "בעולם הזה", אלא משחרב בית המקדש אסור לאדם שימלא שחוק פיו... אפילו בזמן בית המקדש אמר שאסור למלאות שחוק פיו בעולם הזה בשום ענין, שהשמחה מרגילה אדם שישכח המצוות..." נראה שלדעת רבנו יונה השחוק נאסר מפני שהוא פוגע בעבודת ה'. חשוב לשים לב שלשיטת הרא"ש פגיעה זו היא דווקא בעת החורבן, אך לדעת רבינו יונה השחוק נאסר אפילו בזמן המקדש.

שהזמרה נאסרה בכל מקום ולא דווקא בבית המשתאות.⁴

רש"י בפירושו לגיטין (ד"ה זמרא) מבאר כי השאלה שנשאלה שם הייתה לגבי: "זימרא: לשורר בבית המשתאות". נמצא, כי לדעת רש"י נושא הדיון גם בגמרא בגיטין מוסב כלפי השירה בבית המשתאות. כלומר הגמרא בגיטין הרחיבה את איסור השירה המופיע בגמרא בסוטה גם לאיסור על זמר בפה בבית המשתאות. לשיטתו, שירה ללא משתה לא נדונה בגמרא כלל, לא בסוטה ולא בגיטין ונראה לומר שהיא לא נאסרה.⁵

התוס' שם (ד"ה זמרא) מביאים ראיות לדברי רש"י, אך בסוף דבריהם הם אומרים שעל פי דברי הירושלמי ראוי לאסור כל זימרה למי שמתענגים בה ביותר אף אם אין היא מושמעת בבית המשתה.⁶ בנוסף מעירים התוספות ששיר של מצוה - מותר (כגון בשעת חופה שעושים לשמח חתן וכלה).

העולה משיטות הראשונים עד כה: רש"י אוסר הן נגינה בכלי והן שירה בפה רק בבית המשתאות ואילו תוספות אוסר ע"פ הירושלמי גם שלא בבית המשתה לאותם המתענגים בבנגינה ובשירה כשקמים ממיטתם או בשכבם לישון ורגילים במוזיקה.

לעומת ראשונים אלו הרמב"ם (הל' תענית ה, יד) פסק:

כן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר אסור לשמוח בהן ואסור לשמען מפני החורבן. ואפילו שירה בפה על היין אסורה שנאמר בשיר לא ישתו יין, וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תושבחות או שיר של הודאות לאל וכיוצא בהן על היין.

4 ניתן היה ליישב הבדלים אלו בטעם האיסור ובהיקפו בדרך הבאה: מדובר על שני שלבים שונים של הגזירה. בגלות הסנהדרין ממקומה בטל רק השיר בכלים ורק מבתי המשתה, ולאחר חורבן המקדש האיסור הורחב גם ביחס לזמר בפה וגם נאסר בכל מקום. אולם, לא מצאתי פירוש כזה בדברי הראשונים.

5 יש לדון האם לשיטתו האיסור הוא שירה בבית המשתאות דווקא או שירה בזמן משתה (דהיינו על יין) אפילו שלא בבית המשתאות.

6 התוספות כתבו את החומרא שלהם בלשון 'ראוי להחמיר', ונראה שהסיבה לכך נובעת שחומרא זו הינה רק מדברי הירושלמי ולא מהבבלי. וכן כתב הר"ן בחידושו.

7 נראה שמקורו הוא מדברי הר"ף (ברכות כא, ב):

"פירש גאון הא דאמרינן זמרא בפומא אסיר ה"מ כגון נגינות של אהבת אדם לחבירו ולשבח יפה ביפיו כגון שהישמעאלים קורים להם אשעא"ר אבל דברי שירות ותשבחות וזכרון חסדיו של הקב"ה אין אדם מישאל נמנע מזאת ומנהג כל ישראל לאמרן בבתי חתנים ובבתי משתאות בקול נגינות ובקול שמחה ולא ראינו מי שמיחה בזאת".

מדברי הרמב"ם נראה שנגינה בכלי נאסרה בכל מקרה ואילו שירה בפה דוקא על היין.⁸
 בשולחן ערוך (או"ח תקס"ג) נפסק להלכה כך:

וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם; [הגה: ויש אומרים דוקא מי שרגיל בהם, כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר או בבית המשתה] ואסור לשומעם מפני החורבן. ואפילו שיר בפה על היין, אסורה שנאמר: בשיר לא ישתו יין וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדי הקדוש ברוך הוא, על היין. [הגה: וכן לצורך מצוה, כגון, בבית חתן וכלה, הכל שרי].

השו"ע פוסק הלכה זו בתוך קובץ ההלכות ביחס לתעניות וכותרתו "לעשות זכר לחורבן", דהיינו השו"ע מבין שאיסורי השירה והזמרה הם משום החורבן (הוא לא מזכיר במפורש את ההבדל בין ביטול הסנהדרין והמציאות הגלותית) והוא שואב את שיטתו מדברי הרמב"ם לעיל. השו"ע, בעקבות דברי הרמב"ם, גם מחלק בין גזירת חז"ל שלא לנגן ולא לשמוע כלל נגינת כלים מוזיקליים לבין האיסור לשיר שירי שמחה על היין.

עם זאת, השו"ע מביא שנהגו ישראל לשיר בפה דברי תשבחות, הודאות או זכרון חסדי ה' על היין (כפי שהביא הרמב"ם), והרמ"א מוסיף כי לצורך מצווה, כמו בשמחת חתן וכלה, מותר אף לנגן בכלי (כשיטת התוס').

הרמ"א מביא גם את ההיתר בשם התוס' שאיסור נגינה שלא בבית המשתה הינו רק למי שרגיל בנגינה כזו. כלומר, האיסור על נגינה בכלי שלא בבית המשתה חל על מי שחי חיי תענוגות קבועים עם מוזיקה.⁹

8 מקורו של הרמב"ם בהלכה זו אינו מפורש וביאר היד פשוטה (תענית ה, יד) את מקור דברי הרמב"ם כך:

"הרי מבואר ששירה היא דברים שאדם אומר ומדבר בפה ולא דווקא בנגון, בעוד שהזמרה עיקרה הוא השמעת קול נגינה בכלים. מעתה ברור שהמדובר במשנה בסוטה: "בטל שיר מבית המשתיות" - הכוונה היא לשירה בפה ובבית המשתה דוקא, והוא שכתב רבינו ששירה בפה אסורה על היין... אך יתר הדברים האמורים בסוגית הגמרא סוטה: "אודנא דשמעא זמרא תעקר" ו"כל השותה בארבעה מיני זמר מביא חמש פורעניות לעולם" ודומיהם עוסקים בזמרה בכלי, והם נאסרו בכל המקומות, ולא רק בבתי המשתאות על היין, ולכן כתב רבינו איסור כלי נגינה סתם". יש להעיר שבתחילת פרק זה הוכח שסוגיית הגמרא בסוטה לגבי שיר מבית המשתאות מדברת דווקא ביחס לכלי נגינה שכן לומדים זאת מן הפסוק "בחורים מנגינתם" ואם כן אין לומר כדברי היד פשוטה. מכל מקום אין זה המקום לתרץ דברי הרמב"ם בהלכות ומקורם אלא להעיר על כך, והבוחר יבחר.

9 במסגרת מאמר זה לא נוכל להוסיף ולדון במנהג העולם כיום להתיר שמיעת מוזיקה (שלא בימי ספירת העומר ושלושת השבועות), אך נראה שעיקר ההיתר הינו ע"פ דברי הרמ"א בשם התוס'.

ג. פסיקתו הייחודית של הרמב"ם באגרת לארם צובא

באגרות הרמב"ם,¹⁰ בתשובה לארם צובא, אנו מוצאים פסיקה ייחודית של הרמב"ם בנידון דידן:¹¹

ידוע כי עצמות הזמר ושל כלי השיר הכל אסור ואף אם לא יחובר עליהם דבור כלל כמו שאמרו "אודנא דשמעא זמרא תעקר" וכבר באר התלמוד שאין חלוק בשמיעת הזמר בין שמזמרים בפה או שמנגנים בכלי שיר או שהוא ניגון בעלמא חוץ מן התפלה שמסייע ומעורר הנפש לשמחה ולתוגה אסור כמו שזכרנו והם סמכו דבריהם אל אזהרת הנביא שאמר אל תשמח ישראל אל גיל כעמים.

הרמב"ם בפתיחת האגרת מביא מדברי חז"ל שכל סוגי המוזיקה והנגינה בכלים אסורים, גם ללא מילים, והוא סומך זאת על דברי הגמרא במסכת גיטין שראינו לעיל. הרמב"ם מדגיש שטעם האיסור הוא מפני שהמוזיקה מעוררת רגשות שמחה או עצב וחכמים אסרו זאת מכוח הפסוק "אל גיל כעמים" שמוזכר בגמרא בגיטין כמקור האיסור. מדברי הרמב"ם בפתיחה נראה כי הוא נשען על דברי הגמרא בסוטה ("אודנא דשמעה זמרא תעקר") ובביאור טעם האיסור בגמרא בסוטה נאמר במפורש שהוא משום ביטול הסנהדרין, אך בביאורו את טעם האיסור כאן, הרמב"ם לא מזכיר זאת אלא דווקא מזכיר טעם אחר: "שמסייע ומעורר הנפש לשמחה ולתוגה אסור". זהו טעם שלא הוזכר כלל בדברי הגמרא, והרמב"ם סומך זאת על הפסוק "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". פסוק המופיע בגמרא בגיטין (שם), אך אין ברור ממנו מהו טעם האיסור.¹² הרמב"ם ממשיך לבאר את טעם האיסור בהרחבה:

לעיון בנושא זה עיין עוד אגרות משה (או"ח א, קסו) וכן ציץ אליעזר (טו, לג). יש לעיין עוד ביחס לשמיעת מוזיקה מוקלטת, ובנושא זה עיין יחזה דעת (א, מה).

10 הרב יצחק שילת (מהדיר), איגרות הרמב"ם חלק א, מעלה אדומים תשנ"ה, עמ' תכח (סימן רכד).
11 כפי שכבר ראינו לעיל הרמב"ם במשנה תורה (תעניות ה, יד) פסק כי שירה בפה אסורה רק על יין, אבל נגינה בכלי שיר אסורה אף בלא יין ובלא בית משתה. בנוסף, מפשט דבריו שם משמע כי זוהי גזירת חז"ל משום החורבן. כבר הטור (או"ח סי' תק"ס) שם לב להבדלים בפסיקת הרמב"ם: "דמלשון הרמב"ם זכרוננו לברכה משמע דכלי אסור לשמוע בכל ענין ובפה דוקא על היין, אבל הוא ביאר בתשובת שאלה דאפילו בפה אסור אף בלא משתה". במסגרת מאמר זה לא אדון בסתירה זו, אלא רק אציע מקור לדברי הרמב"ם באגרותיו.

12 לעיל ביארנו שמהקשר הפסוק בהושע (ט, ג) אותו מצטטת הגמרא, ניתן להבין את הנימוק לאיסור. המשך הפסוק הוא: "לא יִשְׁבוּ בְּאֶרֶץ ה', וְשָׁב אֶפְרַיִם מִצִּיִּר, וּבְאֶשׁוּר טָמְא יֶאֱכְלוּ" ואם כן האיסור הוא משום הגלות, אך ייתכן שהרמב"ם באגרת הבין באופן אחר את הפסוק והבין את טעם האיסור מסיבה שונה כפי שנראה להלן.

והטעם לזה בארנו היטב לפי שזה כח התשוקה ראוי להכניעו ולרדות בו בפרך ובמתג ורסן עדין לבלום לא שינתן לו יתרון ולהחיות את מתו ואל יושגח אל אחד היוצא מן הכלל שאלו הענינים שומרים נפשו וממהרים השגת שכלו ומכניע עצמו לדברים אלהיים כי החכמה המחוקקת אמנם תכתוב חוקותיה בערך אל הכלל ואל הרוב של בני אדם דברו חכמים בהווה וכבר בארו זאת לנו הנביאים ודברו דרך גינוי על השמוש של כלי השיר ר"ל שמיעתם לתכלית העבודה והוא אמרם ז"ל "הפורטים על פי הנבל כדוד חשבו להם כלי שיר".

הרמב"ם מסביר את טעם האיסור בכך שהתאוות והרצונות האנושיים (כמו הנאה ממוזיקה) צריכים להיות מרוסנים ומוגבלים, ואין לתת להם חופש מלא. אמנם אף הרמב"ם מכיר בכך שישנם יחידים שהמוזיקה עוזרת להם בעבודת ה' ומקדמת את התפתחותם הרוחנית, אך ההלכה נקבעת לפי הרוב ולא לפי היוצאים מן הכלל. לדבריו יש לכך מקור מפורש מן הנביאים.¹³ הרמב"ם מפתח את שיטתו שהוזכרה בקצרה בתחילת האיגרת ואין הוא מתייחס כלל לחורבן או ביטול הסנהדרין, אלא אך ורק לסכנה הטמונה בסגולת המוזיקה להשפיע על הנפש.

הרמב"ם מוסיף ומרחיב:

ואנחנו כבר בארנו בפירוש למסכת אבות¹⁴ שאין הפרש בין דיבורים שנאמרו בעברית או בערבית כי הם אמנם אסורים או מותרים רק בערך אל הענין המבוקש בדיבורים האלה וכל דבר טפשות בעצמו שמיעתו אסורה אפילו אינו אלא דיבור לבד.

הרמב"ם מציין כי אין הבדל בין שירים בעברית, ערבית או בכל שפה אחרת - האיסור או ההיתר תלוי בתוכן, לא בשפה. כל דבר טיפשי אסור לשמוע, אפילו אם זה רק דיבור בלא ניגון. לפי דבריו אלה נראה שיש כאן נימוק נוסף לאיסור השירה והזמרה בזמן הזה והוא הדיבור והשמיעה של דברי טפשות.

בהמשך האיגרת הרמב"ם מבאר את האיסורים השונים בשמיעת מוזיקה:

ואם יחובר אליו זמר יש כאן שלשה איסורים איסור שמיעת הטפשות נבלות פה ואיסור שמיעת הנגון ר"ל זמרא בפומא ואיסור שמיעת כלי שיר ואם הוא

13 לא מצאתי מקום בתלמודים המתייחסים לכך ומפרשים באופן דומה את הפסוק, ונראה שהרמב"ם לוקח רעיון זה באופן ישיר מן הנביאים.

14 נראה שהרמב"ם מפנה לדבריו בפירוש המשניות באבות (א, טז).

זה במקום ששותין יין יש איסור רביעי וזו אמרו יתעלה והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם ואם משמיע הזמירות היא אשה הנה יש כאן אסור חמישי על פי מאמרם ז"ל קול באשה ערוה ומכ"ש אם מזמרת בקולה.

הרמב"ם מונה את כלל האיסורים עליהם ניתן לעבור על ידי שמיעת המוזיקה. באופנים מסויימים ניתן לעבור על חמישה איסורים שונים. שלושה מהם הוא כבר הזכיר קודם לכן באיגרת והם: איסור שמיעת דברי טיפשות ונבלות פה (תוכן לא ראוי), איסור שמיעת זמרה בפה ואיסור שמיעת כלי נגינה. שני איסורים נוספים שיכולים להימצא במקום של שירה וזמרה: כאשר הדבר מתרחש במקום ששותים בו יין, וכן כאשר המזמרת היא אישה והשומע הוא גבר.¹⁵

בסופה של התשובה הרמב"ם מסביר את עיקרון המרכזי של פסיקתו:

וכבר יתבאר אמתת כל זה במופת והוא כי התכלית המבוקש בנו שנהיה גוי קדוש ולא יהיה לנו לא מעשה ולא דבור כי אם לפי השלמות או במה שמביא אל השלמות לא בהרחקת הכוחות הרוחניות מן כל טוב ולא בנטיה לדברים של צחוק ושחוק...

לדעת הרמב"ם, מטרת היהודי היא להיות חלק מ"גוי קדוש". משמעות הדבר היא שכל מעשה או דיבור צריך לקדם אותנו לשלמות רוחנית, ועל כן אין להשחית כוחות רוחניים באמצעות עיסוק בדברים בטלים ויש להתרחק מקלות ראש ובידור סתמי. מכוח תפיסה זו, הרמב"ם מבקר בחריפות שירה וזמרה שאינם לתכלית רוחנית.

צריכים אנו לשאול מהו מקורו של הרמב"ם לאיסור הכולל על המוזיקה המופיע באגרתו, שהרי בגמרות בסוטה ובגיטין הוזכרו מצבים שונים בהם הותרה הנגינה והזמרה?

15 הקשר בין איסור שירה וזמרה לבין האיסור בשמיעת אישה מדין קול באישה ערוה מופיע כבר בגמרא בסוטה תוך כדי העיסוק באיסור שמיעת זמר: "אמר רב יוסף זמרי גברי ועני נשי פריצותא זמרי נשי ועני גברי כאש בנעורת למאי נפקא מינה לבטולי הא מקמי הא".

דברי הרמב"ם הללו ודאי נובעים מן הסוגיא במסכת סוטה אותה הרמב"ם כבר הזכיר בתחילת האגרת, בצטטו את האיסור "אודנא דשמעא זמרא תעקר". נראה שהרמב"ם אכן מתייחס לסוגיה זו במסכת סוטה אע"פ שאינו פוסק כמוה כלל ועוד צ"ע.

ד. סגולת המוזיקה וחשיבותה במשנת הרמב"ם

בתנ"ך אנו מוצאים את הנגינה והזמרה כהודיה¹⁶ או כקינה ונהי.¹⁷ בנוסף מוזכר כי בכוחה של המוזיקה לרפא מחלות נפש¹⁸ והיא מקרבת לה' ומכשירה לנבואה.¹⁹ הרמב"ם במקומות שונים בספריו מזכיר את מעלת המוזיקה, הנגינה והשירה ורואה בהם כלי חשוב ומשמעותי לעבודת האל וממשיך את המוכר לנו מן התנ"ך. הרמב"ם (יסודי התורה ז, ד) מתייחס לנגינה כעניין רוחני משמעותי כחלק מן ההכנות לקבלת נבואה:

כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו אלא מכוונים דעתם ויושבים שמחים וטובי לב ומתבודדים, שאין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה, לפיכך בני הנביאים לפניהם נבל ותוף וחליל וכנור והם מבקשים הנבואה.

הרמב"ם (שופר ולולב ח, יג) מתאר את שמחת בית השואבה המתקיימת בחג הסוכות בה ישנה מצוה מיוחדת לשמוח²⁰ בשמחה המתקיימת דווקא ע"י כלי נגינה ושירה:

היאך היתה שמחה זו? החליל מכה ומנגיין בכינור ובנבלים ובמצלתיים, וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה בפה, ורוקדין

16 לדוגמא: לאחר נס קריעת ים סוף נאמר: "וַתִּקַּח מְרִים הַנְּבִיאָה... אֶת הַתֵּף בַּיָּדָה וַתִּצְאֵן כָּל הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בַּתֵּפִים וּבַמַּחֲלֹת" (שמות טו, כ), וכן כאשר חונכים את חומות ירושלים "וּבַחֲנֻפֵּת חוֹמַת יְרוּשָׁלַיִם בִּקְשׂוּ אֶת הַלְוִיִּם מִפֶּל מְקוֹמֹתָם לְהִבְיֵאֵם לְיְרוּשָׁלַיִם לְעֹשֶׂת חֲנֻפָה וְשִׁמְחָה וּבַתּוֹדוֹת וּבְשִׁיר מְצֻלְתִּים נְבָלִים וּבְכַנּוֹת" (נחמיה יב, כז), "הַלְלוּהוּ בַתֵּקֶע שׁוֹפָר הַלְלוּהוּ בְנֶבֶל וְכַנּוֹר: הַלְלוּהוּ בַתֵּף וּמְחֹל הַלְלוּהוּ בְמָנִים וְעוּגָב: הַלְלוּהוּ בְצִלְצְלֵי שְׁמַע הַלְלוּהוּ בְצִלְצְלֵי תְרוּעָה" (תהילים קנ, ג-ה) וכן עוד רבות.

17 לדוגמא: "אֲבָבָה... אַרְיֵף דְמַעַתִּי... מְעִי לְמוֹאֵב כְּכַנּוֹר יְהוּ" (ישעיהו טז, ט;א), וכן בירמיהו היו החלילים משמשים למספד "לְבִי לְמוֹאֵב כְּחֻלָּיִם יְהוּ" (ירמיהו מז, לו). יש לציין כי גם בימי המשנה היו החלילים משמשים לכבי ולמספד על מת, כדאיתא במשנה בכתובות (ד, ד) שכל איש מישראל חייב להתאבל על אשתו בשני חלילין וכן בעוד מקומות.

18 לדוגמא: "הִנֵּה נָא רִיחַ אֱלֹהִים רֻעָה מִבְעַתְּךָ... יִבְקְשׂוּ אִישׁ יָדַע מְנַגֵּן כְּכַנּוֹר... וְנִגֵּן בְּיָדוֹ וְטוֹב לָךְ" (שמואל א' טז, טז) ושם בפסוק כג: "וְהָיָה, בְּהִיּוֹת רִיחַ-אֱלֹהִים אֶל-שְׂאוּל, וְלָקַח דָּוִד אֶת-הַכַּנּוֹר, וְנִגֵּן בְּיָדוֹ; וְרוּחַ לְשְׂאוּל וְטוֹב לוֹ, וְסָרָה מֵעַלְיוֹ רִיחַ הָרָעָה".

19 לדוגמא: "... וְלִפְנֵיהֶם נָבֵל וְתֵף וְחֻלָּיִל וְכַנּוֹר וְהִפָּה מִתְנַבְּאִים" (שמואל א' י, ה) וכן במקור המפורש ביותר במלכים "וְעֵתָה קָחוּ לִי מְנַגֵּן וְהָיָה כְּנִגֵּן וְתִהְיֶה עָלָיו יָד ה'" (מלכים ב' ג, טו).

20 חשוב לציין כי הבבלי בסוכה (ג, ב) אומר ששמחה זו נקראה כך, מפני שהיו שואבים בה רוח הקודש, ואם כן גם מקור זה מקשר את הניגון והשמחה כהכנה לנבואה כפי שזכיר להלן.

ומספקין ומטפחין ומפוזין ומכרכרין כל אחד ואחד כמו שיודע, ואומרים דברי שיר ותושבחות.

גם בעבודת היום יום בבית המקדש היה למוזיקה מקום מרכזי - הלויים שרו בבית המקדש את 'שיר של יום' תוך כדי הקרבת התמיד, וכן אומר הרמב"ם (כלי המקדש ג, א):

ואין פוחתין משנים עשר לויים עומדים על הדוכן בכל יום לומר שירה על הקרבן, ומוסיפין עד לעולם. ואין אומרין שירה אלא בפה, בלא כלי, שעיקר השירה שהיא עבודתה בפה. ואחרים היו עומדים שם מנגנין בכלי שיר, מהן לויים ומהן ישראלים מיוחסין... ובמה הם מנגנין? בנבלים וחלילים וכינורות וחצוצרות והצלצל...

במורה נבוכים (ג, מה) הרמב"ם נותן הסבר מעמיק על חשיבות המוזיקה במקדש:

המכוון גם כן בשיר להפעל הנפש בדברים ההם (המצויים במקדש) ולא יפעלו הנפשות רק לקולות ולנגונים הערבים ועם כלי השיר גם כן, כמו שהיה העניין במקדש תמיד... עד שהחוויה הכוללת של ביאת המקדש היא התחדש הפעלות בנפש האדם בעת שיכנס אליו, וירכו הלבבות הקשים ויכנעו.

הרמב"ם מסביר את הפעולה הפסיכולוגית של המוזיקה והשירה במקדש. הרמב"ם מבהיר שנפשות בני האדם מושפעות במיוחד מקולות, ניגונים ערבים וכלים מוזיקליים ולדבריו, מטרת השירה והמוזיקה במקדש הייתה להשפיע על נפש האדם, להניע אותה ולעורר בה רגשות מסוימים רצויים. המוזיקה הייתה חלק מחוויה חושית כוללת שהייתה במקדש ונועדה לעורר התפעלות והתרגשות בנפש האדם. המטרה של חוויה זו הייתה לרכך את "הלבבות הקשים" ולהביא להכנעה ולענווה ובעצם לעבודת האל.

במילים אחרות, הרמב"ם רואה במוזיקה במקדש אמצעי להשגת מטרה רוחנית וחינוכית - לשנות את מצבו הרגשי של האדם, להפחית את הקשיחות והגאווה, ולהכין אותו לחוויה רוחנית של הכנעה.

בהמשך מוסיף הרמב"ם (פרק מו):

וכן הכח אשר מבעו המוח והוא הנפשי - יערב לו הניגון בכלים; ומפני זה התקרב כל כח אל האלוה בנאהב שבדברים לו והיה הקרבן הבשר והיין ושמע קול - רצוני לומר השיר.

הרמב"ם מציג כאן תפיסה פסיכולוגית-חינוכית מעמיקה: עבודת האל מותאמת לטבע האנושי על כל רבדיו. הוא רואה את טקסי המקדש כמערכת כוללת אשר פונה אל האדם בכל ממדיו - החושי, הרגשי והשכלי. הבשר, היין והמוזיקה אינם מטרות בפני עצמן, אלא אמצעים להניע את כוחות הנפש השונים של האדם ולכוון אותם אל האלוהים.

כלומר, הרמב"ם רואה במוזיקה את אחד המרכיבים המשמעותיים על מנת להשפיע על נפשו של האדם. ולדבריו ההלכה מכירה בהם ומשתמשת בהם לטובה.

בכתבי הרמב"ם מצאנו גם התייחסות למוזיקה ולניגון כמרפאים:

לא ישכח לחזק הכוח החיוני בכלי הניגון, ולספר לחולים סיפורים משמחים שירחיבו את נפשו כל זה מחייב כל חולי.²¹

נראה כי הרמב"ם סבר שהמוזיקה היא כשרון רוח גבוה ממקור הכח המדמה שבאדם (כמו הנבואה²²), ויש בכוחה להשפיע על האדם לטוב ולהתעלות כאשר היא נשמעת בתחום בית המקדש או בתחומי קודש נוספים. חשוב לציין כי במקום אחר הוא מזהיר במפורש מפני הצד ההפוך הקיים גם כן במוזיקה - יכולתה להשחית את הנפש:

יש להם (לשירים ולניגונים) עניין (אינטרס ומגמה) לעורר את התאוותנות ולהללה ולמשוך את הנפש.²³

ה. הצעה למקורו של הרמב"ם בפסיקתו הייחודית באגרת

המשנה בסוטה (ט, יא) מביאה את ביטול השיר מבית המשתאות כחלק מרשימה ארוכה יותר של דברים שבטלו בעקבות אירועים שונים מאירועי החורבן:

משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר בשיר לא ישתו יין וגו' משמתנו נביאים הראשונים בטלו אורים ותומים משחרב בהמ"ק בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי אמנה מישראל שנאמר הושיעה ה' כי גמר חסיד וגו' רשב"ג אומר העיד ר' יהושע מיום שחרב בהימ"ק אין יום שאין בו קללה ולא ירד הטל לברכה וניטל טעם הפירות ר' יוסי אומר אף ניטל שומן הפירות ר' שמעון בן אלעזר אומר הטהרה נטלה את הריח המעשרות נטלו את שומן הדגן וחכמים אומרים הזנות והכשפים כילו את הכל.

לעומת משנה זו, בהמשך הפרק (ט, יד) מתוארות גזירות חז"ל בעקבות החורבן:

בפולמוס של אספסינוס גזרו על עטרות חתנים ועל האירוס בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות ושלא ילמד אדם את בנו יוונית בפולמוס האחרון

21 הנהגת הבריאות לרמב"ם השער השני, סעיף 20, עמ' 50

22 מעניין לציין כי זו הייתה מגמה מוסכמת על הקדמונים, וכך כתב שלמה רובין במאמרו "נגינה וכלי זמר במקרא" (מהדורת מקור: פאדגווע: דפוס ש"ח רייטשער), תרס"ח 1908:

"הקדמונים בעמים רבים סברו, כי המוזיקה היא מתת האלהים ורוח קדשו כמו הנבואה, לדעתם הנבואה והמוזיקה אחיות הנה, באשר ממקור אחד תלכנה. בשיחות היונים הקדמונים היה אורופאוס המנגן הנפלא גם חכם מתנבא".

23 פירוש המשנה, אבות א, טז.

גזרו שלא תצא הכלה באפריון בתוך העיר ורבותינו התיירו שתצא הכלה באפריון בתוך העיר.

ישנו הבדל משמעותי בלשון ובניסוח בין המשניות - המשנה הראשונה אומרת "בטל" ואילו המשנה השנייה אומרת "גזרו". נראה שיש לדייק מכך כי הרשימה במשנה הראשונה אינה מדברת על גזירות חז"ל, אלא זהו תיאור מציאותי של החורבן.²⁴ המשך המשנה מוכיח זאת: "משחרב בהמ"ק בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי אמנה מישראל" במקרה זה ברור למעלה מכל ספק שאין זו גזירת חז"ל אלא תיאור מציאותי.

עוד נראה לומר שזהו תוכן הפסוק (ישעיהו כד, ט) שהביאה המשנה: "בַּשִּׁיר לֹא יִשְׁתּוּ יַיִן יִמַר שִׁכָר לְשִׁתּוֹ", והיינו שלא מדובר באיסור או גזירה, אלא שישנה מציאות שהשכר מר לשותיו מחמת מצב רוחם הנדכה, ואזי אין זה מצב שיכולים לשיר ולשתות יין מתוך זמרה.

לפי דברינו נמצא שצריך להיות קשר מציאותי-תוצאתי בין ביטול הסנהדרין לביטול השירה בבית המשתאות. מהו קשר זה שביחס אליו לא מצינו כלל התייחסות בבבלי? בתלמוד ירושלמי (ט, יב) על משנה זו נאמר:

משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות שנאמר בשיר לא ישתו יין; אבא בר רב ירמיה אמר זקנים משער שבתו וגו'. אמר רב חסדא בראשונה היתה אימת סנהדרין עליהן ולא היו אומרים דברי נבלה בשיר. אבל עכשיו שאין אימת סנהדרין עליהן הן אומרים דברי נבלה בשיר.²⁵

24 וראיתי ביד פשוטה (תעניות ה, יד) ששם ליבו לדבר זה גם כן וכתב: "מלשון המשנה לא משמע שמדובר בגזירה ובאיסור, אלא בתיאור היסטורי של האירועים, כמו במשניות הסמוכות (שם ט, יב): "משמתו נביאים ראשונים בטלו אורים ותומים. משחרב בית המקדש בטל השמיר ונפת צופים ופסקו אנשי אמונה..." באלה ברור שמדובר בתיאור היסטורי, ולכאורה גם המשנה של ביטול השיר היא תיאור היסטורי ותו לא". אך בהמשך דבריו הוא סותר הבנה זו מן המובא בתוספתא סוטה (טו, ו-ז):

"רבן שמעון בן גמליאל אומר, אין כל צרה שהיא באה על הציבור שאין בית דין מבטלין שמחה כנגדה. משבטלה סנדרים - בטל שיר מבית המשתאות וכו'". הרי מפורש שבית דין גזרו על כך בגלל צרות החורבן. כן מוכח גם מסוגיית הגמרא על המשנה הנ"ל". לענ"ד נראה שניתן להבין את התוספתא בדרך אחרת ואין בה סתירה מוכרחת ואכמ"ל. ועיין בירושלמי בכתובות (א, א): "ויקה בועז עשרה אנשים מזקני העיר ויאמר שבו פה וישבו - אמר רבי פינחס מיכן לבית דין (שארין) [שהן] ממנין זקנים בבתי משתיות שלהן", ואם כן יש כאן מקור נוסף לחובת הפיקוח של זקני הדור על תכני הזמרה בבתי משתאות.

לעומת הבללי ממנו משמע שלאחר שבטלה הסנהדרין בטלו השירים בבית המשתאות, הירושלמי מתאר שהמשיכו לשיר גם לאחר ביטול הסנהדרין אלא שהיו דברי נבלה בשיר. נראה כי הירושלמי מפרש את דברי המשנה "משבטלה סנהדרין בטל השיר" בדרך הבאה: משבטלה הסנהדרין בטל השיר הראוי שהיה בבית המשתאות והוא נהפך לשיר של דברי נבלה.²⁶

לאחר שראינו את דברי הירושלמי נראה שיש שפרשו באופן קרוב לכך גם את דברי הבללי.

בהמשך הסוגיה בבבלי במסכת סוטה מופיע:

אמר רב הונא זמרא דנגדי ובקרי שרי דגרדאי אסיר [תרגום: זמר של מושכי האניות ושל מוליכי הבקר - מותר, אך של האורגים - אסור].

לפי פירוש רש"י שם ההבדל הוא בכך ששירתם של הספנים והבוקרים היא לתועלת - לזרו ולכוון את השוורים, ואילו שירת האורגים או מעבדי העורות היא לשחוק. לעומת רש"י, בתשובות הגאונים (תשובות הגאונים הרכבי ס' ט) מצאנו שיש לבאר את ההיתר המופיע בבבלי לגבי זמר של נגדי ובקרי ואיסור זמר הגלדאי כדבר התלוי בדברי הנבלה בשיר:

הא דאמרין בסוטה 'אמר רב הונא זימרא דנגדי ובקרי שרי, דגלדאי אסור', היינו טעמא - משום שחקר רב הונא וראה שהזמר של מושכי הספינות ורועי הבקר לא היו בהם גידופים ולא דברים מכוערים. ויש בהם עזרה וסעד למושכי הספינות ולרועים. אבל הזמר של בורסיים, חקר וראה שהיו בו דברים מכוערים ודברי פריצות ולכן אסרו.²⁷

26 שיטה אחרת לקשר בין ביטול השיר מבית המשתה לביטול הסנהדרין נאמרה בירושלמי (שם): "אמר רבי יוסי בי רבי בון בשם רב חונה בראשונה כל צרה שהיתה באת על הציבור היו פוסקין שמחה כנגדה. ומשבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתה. משבטלו אילו ואילו שבת מושש לבנו נהפך לאבל מחולנו".

ועיין עוד במקבילה באיכה רבה (ה, טו):

"תני רבא בשם ר' חסדא בראשונה כשהיתה סנהדרין כל צרה שהיתה באה על הציבור, היתה שמחה גדולה תחתיה, משפסקה סנהדרין פסקה, הדא דתנינן משבטלה סנהדרין בטלה השיר מבית המשתאות שנאמר בשיר לא ישתו יין וגו' משפסקו אלו ואלו שבת מושש לבנו, נהפך לאבל מחולנו".

ניתן לבאר בכמה צורות את דברי הירושלמי האלו אך מכל מקום נראה מדברי הירושלמי שאין אלו גזירות אלא תיאור מציאות בלבד.

27 וכן מצאתי גם בספר הערוך בערך בקר: "דגלדאי אסור מפני שיש בזמר שלהם גידופים".

גם בדברי הראשונים מצאנו מי שפירש בדרך דומה לירושלמי את דברי הבבלי, וז"ל המאירי (גיטין שם):

כל מיני זמר העשויים לשמחת הוללות, ושלא לכיין בהם לשבח הבורא יתברך או לצד מצוה, אלא דרך קלות ראש ותענוג במיני מאכל ומשתה - אסור לשומעו ולהשתעשע בו, בין שנעשה הזמר בכלי, בין שירה לפה. וכל שכן במקום שהנשים מצויות שם, והדבר בא לידי הרגל עבירה. ואף המקראות מלמדים שלא נאמר אלא דרך פריצות. והוא שאמר 'בעמים' ("אל תשמח ישראל אל גיל בעמים") כלומר, כמנהג העמים, וכן: 'בשיר לא ישתו יין', שכל אלו דרך פריצות וקלות ראש. ובמסכת סוטה נראה כן בהדיא.²⁸

המאירי מבסס את האיסור על חוסר הכוונה הרוחנית בשימוש בכלי הנגינה וכן על הקשר ההיסטורי-חברתי בין נגינה לפריצות, ומוכיח זאת ממקורות תנ"כיים ותלמודיים. האיסור בדבריו מוצג באופן קטיגורי, ללא הבחנה בין סוגי כלי נגינה או סגנונות מוזיקליים, והוא מתיר אך ורק בזמן מצוה או לצורך שיבוח הבורא. הרב בניהו ברונר, במאמרו "הניגון - בין תרבות להנאה ובין שמחה למספד",²⁹ מציע להבין את פסיקת הרמב"ם באיגרת לארם צובא ע"פ דברי תשובות הגאונים והמאירי:

יתכן שאיסור שמיעת זמר לדעת הרמב"ם אחרי החורבן עיקרו בגלל החשש של שמיעת מוסיקה נוכרית, שעל ידה נחשפים לתרבות זרה, וחשש זה קיים במיוחד אחרי החורבן כשעם ישראל חי בין הגויים, והאיסור אינו בגלל האבלות על החורבן.

מדבריו של הרב ברונר נראה שהוא רואה את התלמוד הבבלי כמקור לדברי הרמב"ם. לענ"ד קשה לומר זאת משום שגם אם נבאר כי האיסור בתלמוד הבבלי הוא משום השפעה נוכרית, כפי שמציע הרב ברונר, עדיין אין ביאור זה מסביר מדוע הרמב"ם לא הביא להלכה את ההיתרים המופיעים במפורש בתלמוד הבבלי.

28 המאירי במקום אחר (סוטה מח) כותב הגדרה אחרת: "כל השירים שאין בהם שבח להקב"ה - אסור לזמר בהם, והם הם התחלת הפקר ושעמום וסיבתם... ומכל מקום כל שנעשה להזדרז במלאכה, שלא יתנמנמו ושלא יתרשלו במלאכתם - מותר... אבל כל שאינו אלא לשחוק - אף בבעלי מלאכה אסור". בדברי המאירי כאן קיימת הגדרה שונה במעט - האיסור הוא שירה שיש בה "התחלת הפקר ושעמום" או שחוק.

29 ב' ברונר, "הניגון - בין תרבות להנאה ובין שמחה למספד", צהר כרך לד, (2008), עמ' 1-12.

לכן נראה להציע כי מקורו של הרמב"ם לפסיקתו באגרת אינו התלמוד הבבלי אלא התלמוד הירושלמי, שכן התלמוד הירושלמי לא מציע כלל היתרים ונשמע ממנו כי הבעייתיות במוזיקה גורפת לגמרי.³⁰

כפי שראינו לעיל הירושלמי אינו מזכיר במפורש שאיסור זה הוא גזירת חז"ל (לעומת הבבלי) וניתן לפרש שתוקפו של האיסור הוא החיוב של אדם לדאוג לחייו הרוחניים. בדומה לכך ניתן להציע בהסבר דברי הרמב"ם שאיסור לשמוע מוזיקה אינו חלק מגזירות רבנן אלא צורת התנהגות שצריך כל אדם לאמץ לעצמו מתוך חובה לדאוג לעולמו הפנימי והרוחני. בשפה הרמב"מית נוכל לומר שאיסור זה הוא חלק מהלכות דעות.³¹

על פי הצעתנו מתברר מדוע הרמב"ם לא קיבל את ההקלות המוזכרות בבבלי לגבי נגינה וזמר. הרמב"ם כלל אינו אוסר שירה וזמרה מטעם גזירה כפי שמופיע בבבלי, ולכן גם ההקלות המופיעות שם אינם רלוונטיות לגביו. הרמב"ם פסק כדברי הירושלמי הרואה בעין שלילית כל זמרה באופן קטגוריאלי.

בנוסף, לפי הצעתנו ברור מדוע הרמב"ם טורח באגרתו להסביר מדוע גם ליחידים שהמוזיקה עוזרת להם בעבודת ה' ומקדמת את התפתחותם הרוחנית, אסור לשמוע מוזיקה. אם הייתה זו גזירת חז"ל רגילה ממילא ברור שהדבר אסור לכל ללא יוצאי דופן, אך אם מקור האיסור הוא רק המציאות שאינה מותאמת לחיים הרוחניים הרצויים, הרי שהרמב"ם צריך לבאר מדוע איסור זה חל גם על היחידים שטעם זה אינו שייך כלפיהם. נראה שטעם האיסור ליחידים ע"פ דברי הרמב"ם הוא: "כי החכמה המחוקקת אמנם תכתוב חוקותיה בערך אל הכלל", דהיינו גם חוק "רוחני" צריך להיות קטגוריאלי בלא יוצאי דופן, אחרת הוא יאבד את מעמדו כחוק, וכן משום ש"בארו זאת לנו הנביאים ודברו דרך גינוי על השמוש של כלי השיר ר"ל שמיעתם לתכלית העבודה והוא אמרם ז"ל "הפורטים על פי הנבל כדוד חשבו להם כלי שיר". כלומר, משום שיש יחידים שיטעו בדבר שהם עושים כראוי על אף שאין זו האמת.

30 ומה שמזכיר הרמב"ם באגרתו את הפסוק המובא גם בגמרא בגיטין - "אל תשמח ישראל אל גיל בעמים" כמקור לכך שטעם הגזירה הוא משום שהמוזיקה משפיעה באופן לא רצוני על הנפש, נראה שפירושו הוא כך: אל תשמח ישראל כפי שהעמים שמחים. וכוונתו היא שמתוך שהמוזיקה גורמת לתגובות רגשיות של שמחה ותגובה כך הוא הגיל של העמים, ואין לישראל לגיל כמו שאר העמים אלא להיות גוי קדוש השולט ע"י מוחו ושכלו על רגשותיו.

31 באופן דומה מצאתי בספר הכוזרי (מאמר ב, סד-סה):
 "היתה מעוררת הנפשות, כאשר יאמר עליה, שהיא מעתקת את הנפש ממדה אל הפכה, ולא יתכן שתהיה היום בערך ממה שהיתה, מפני ששבה פחותה בהתעסקות בה השפחות והמכוערים מבני אדם, אך ירדה עם חשיבותה כאשר ירדתם אתם עם חשיבותכם".

ו. מהם דברי הנבלה בשיר שנאסרו

הצענו לעיל כי מקורו של הרמב"ם לאיסור הגורף הוא מן הירושלמי, וטעמו משום שלאחר החורבן ישנם "דברי נבלה" בשיר, יש לברר מהם דברי נבלה בדיוק ואילו קלקולים עלולים לצאת משמיעת מוזיקה פסולה לשיטתו של הרמב"ם.

ישנם כמה מקומות במורה נבוכים בהם הרמב"ם עוסק בשירה ובקלקולים היוצאים ממנה. הרמב"ם במורה נבוכים ג, ה) כותב:

וכבר ידעת גודל האיסור שבא אצלנו בנבלות הפה וזה גם כן מחויב. שזה הדיבור בלשון הוא מסגולות בני אדם וטובה גמלה האלוה לאדם להבדילו בה משאר בעלי החיים - כמו שאמר "מי שם פה לאדם?". ואמר הנביא "א-דוני ה' נתן לי לשון לימודים" - ואין צריך שנשתמש בטובה ההיא אשר נתנה לנו לשלמות - ללמוד וללמד - בגדול שבחסרונות ובחרפה השלמה עד שנאמר מה שיאמרוהו ה'גוים' הסכלים הזונים בשיריהם ודבריהם הנאותים בהם - לא במי שנאמר להם "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". וכל מי שישתמש במחשבתו או בדבר מעניני החוש ההוא אשר הוא חרפה לנו עד שיחשוב במשתה או במשגל ביותר מן הצריך לו או יאמר בו שירים - כבר לקח הטובה אשר גמלו אלוה אותה והשתמש בה ונעזר בה במרי הגומל אותו ועבור על מצוותיו ויהיה כמי שנאמר בהם "וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל.

הרמב"ם מדגיש את חומרת האיסור בניבול פה, ומסביר זאת דרך מעמדו המיוחד של כוח הדיבור. הדיבור הוא מתנה אלוהית ייחודית שניתנה לאדם ומבדילה אותו משאר בעלי החיים. מתנה זו ניתנה לנו למטרות נעלות - ללמוד וללמד. לכן, אין זה ראוי להשתמש בה לדיבורים נחותים ומביישים, כמו שירי זימה. אדם המשתמש במחשבתו או בדיבורו בענייני תאוות מעבר לנדרש, או מחבר שירים בנושאים אלו, הרי הוא לוקח את המתנה האלוהית ומשתמש בה למרוד בנותן המתנה עצמו.

במקום אחר (חלק א פרק נט) במורה נבוכים מתנגד הרמב"ם לשירים מטעם אחר:

כמו שעשו הפתאים באמת אשר המריצו בשבחים והאריכו והרבו דברים בתפילות, חיברום ומליצות קבצום להתקרב בהם לאלוה לפי מחשבתם... וירבה התר זה אצל המשוררים והמליצים ואצל מי שיחשוב שהוא עושה שיר, עד שחוברו דברים, קצתם - כפירה גמורה, וקצתם - יש בהם מן השטות והפסד הדמיון, מה שראוי לאדם שישחק עליו לפי טבעו כשמעו, ויבכהו עם ההתבוננות איך נאמרו הדברים ההם בחוק האלוה ית'!

הרמב"ם מותח ביקורת נוקבת על אותם אנשים פתיים שהגזימו בכתיבת שבחים ותפילות לאל, בחושבם שריבוי המילים והמליצות יקרב אותם אליו. תופעה זו

התפשטה במיוחד בקרב משוררים וכותבי מליצות, וכן בקרב אלה שחושבים את עצמם למשוררים. התוצאה היא שנכתבו דברים שחלקם מהווים כפירה של ממש, וחלקם האחר מלאים בשטויות והזיות מעוותות. כנגד תופעה זו הרמב"ם יוצא. משמע שהרמב"ם מתנגד למשוררים ולמי שחושב שהוא כותב שירים, מכיוון שעלולה להיות תוצאה שלילית - שירים של כפירה או שטות.

העולה מדברי הרמב"ם במורה שאכן יש לאסור שירים בעלי מילים, מכיוון שתיתכן בהם פריצות או כפירה ושטות. מתוך ההיתכנות של שירים אלו ניתן להבין מדוע הרמב"ם אסר את כלל השירים אף שאין בהם "דברי נבלה", אך מכל מקום עדיין לא מצאנו טעם לאסור גם שמיעת מוזיקה בלא מילים כלל.

בתחילת האיגרת כתב הרמב"ם:

שמסייע ומעורר הנפש לשמחה ולתוגה אסור כמו שזכרנו והם סמכו דבריהם אל אזהרת הנביא שאמר אל תשמח ישראל אל גיל כעמים... לפי שזה כח התשוקה ראוי להכניעו ולרדות בו בפרך ובמתג ורסן עדין לבלום לא שינתן לו יתרון ולהחיות את מתו... וכבר יתבאר אמתת כל זה במופת והוא כי התכלית המבוקש בנו שנהיה גוי קדוש ולא יהיה לנו לא מעשה ולא דבור כי אם לפי השלמות או במה שמביא אל השלמות לא בהרחקת הכוחות הרוחניות מן כל טוב ולא בנטיה לדברים של צחוק ושחוק...

הרמב"ם אוסר אף מוזיקה ללא מילים משום שהיא גורמת לתנועות רגשיות של שמחה ותוגה וחכמים אסרו זאת הואיל וכך הוא הגיל של העמים ואין לישראל לגיל כמו שאר העמים. את הטעם לכך מבאר הרמב"ם בכך שיש לשלוט בכוחות התשוקה ולא לתת להם להוביל אותנו. לשיטתו נגינה היא תשוקה שיש להכניע ולרסן את כוחה מתוך תכליתנו להיות "גוי קדוש", כלומר שמעשינו ודיבורינו יהיו מכוונים לשלמות. במילים אחרות, הרמב"ם מתנגד לשעשוע וכן להשפעות רגשיות חיצוניות על האדם. מדוע הרמב"ם חושב כך? מה רע בהשפעות רגשיות חיצוניות על האדם?

בסוף האיגרת כתב הרמב"ם:

והיטימה מן מאמרכם על דבר חברת הכשרים כי באמת על פי דעתי לא יקראו אותן בשם כשרים המתקבצים במקומות ששותין שם היין המשכר וכבר בארנו גם זאת במורה מה שהוא די.

הביאור הפשוט של חלק זה באגרת הוא כהערה לשואלי השאלה השואלים האם מותר לזמר בחברת כשרים. הרמב"ם תמה עליהם כיצד הם קוראים לאנשים אלו כשרים הרי הם יושבים במקום בו שותים יין ומשתכרים, ולא יתכן שאנשים שמשתכרים הינם

אנשים כשרים שהרי הרמב"ם פסק בסוף הלכות איסורי ביאה (כב, כא): "וכן ינהוג להתרחק מן השחוק ומן השכרות ומדברי עגבים, שאלו גורמים גדולים והם מעלות של עריות".

אולם ניתן לראות בדברי הרמב"ם בסוף האגרת חיבור עמוק בשיטתו בין איסור שמיעת המוזיקה לאיסור השכרות. בנוגע לשכרות כותב הרמב"ם במורה נבוכים (ג,ה):

אבל המסיבות לשתיית המשכרים תהיה חרפתם בעיניך יותר גדולה מהתקבצות בני אדם ערומים, חשופי שתי הנפנים (המתפנים ליציאות) ביום במקום אחד. ביאור הדבר: היציאה שהיא דבר הכרחי אין לאדם שום עצה לסילוקו, והשכרות פעולת האדם הרע בבחירתו, וגנות גילוי הערוה מפורסם לא מושכל, והפסד הדעת והגוף מרוחקים בשכל, ולפיכך ראוי למי שהעדיף להיות אדם שיתרחק מזה ואל ידבר בו כלל.

לדברי הרמב"ם שתיית משקאות חריפים צריכה להיחשב בעיני האדם כמעשה מביש יותר מאשר התקהלות של אנשים עירומים העושים את צרכיהם בפומבי. אמנם חשיפת הערוה נתפסת כדבר שלילי מבחינה חברתית, אך מכיוון שהיא פעולה הכרחית שאי אפשר להימנע ממנה אין בה פגם גדול כל כך, לעומת זאת הנזק שגורמת השכרות לגוף ולנפש הוא חמור הרבה יותר מבחינה רציונלית כיוון שזוהי בחירה מודעת של האדם.

שלום צדיק, במאמרו "הרמב"ם, חוק התורה ושאלת המוסר הטבעי" (2020),³² מצביע על כך שמקור האיסור לשכרות היא מן המושכלות (ולא מן המפורסמות) ומסביר את טעם האיסור להשתכר:

הרמב"ם קובע שהימנעות מן השכרות היא מושכל ולא מפורסם (בעוד אי עשיית צרכים בפומבי היא רק מפורסם)... הסיבה לכך שהימנעות משכרות היא מושכל לדעת הרמב"ם היא שהשכרות מבטלת את היכולת שלהאדם לעסוק במדע ואף את השליטה של שכלו על שאר חלקי נפשו וגופו. מכיוון שהשכרות סותרת את פיתוחו של השכל, קרי את המושכל...

לדבריו, הרמב"ם מציג את איסור השכרות כ'מושכל' - כלומר, איסור הנובע משיקול שכלי-מדעי טהור, ולא כ'מפורסם' - איסור המבוסס על מוסכמות חברתיות גרידא. הסיבה שהרמב"ם רואה בשכרות איסור מושכל נובעת מכך שהיא פוגעת ישירות ביכולת האדם להפעיל את שכלו ולעסוק במדע. יתרה מזאת, היא מערערת את השליטה השכלית של האדם על גופו ונפשו.

32 ש' צדיק, "הרמב"ם, חוק התורה ושאלת המוסר הטבעי", שנתון המשפט העברי של המכון לחקר המשפט העברי כרך ל, (2020), עמ' 211-236.

אולי ניתן להציע כי הרמב"ם בחתימת אגרתו מקשר בין פעולות אלו של שירה זמרה אל השכרות משום ששורש פעולתם אחת היא - ויתור על השכל השולט על האדם ואיבוד השליטה העצמית לטובת הרגש. לפי הבנה זו ניתן להבין את פסיקת הרמב"ם באופן עמוק ויסודי יותר. דברי הנבלה המוזכרים בדברי הירושלמי אינם רק דברי נבלה אלא גם נגינה ללא מוזיקה משום שהם משפיעים על האדם וגורמים לו לאבד את שליטת מוחו על ליבו ולתת לרגשותיו דרור תוך שהוא נפעל מכוחות חיצוניים שאינם רציונליים.³³

לסיכום דברינו, לשיתת הרמב"ם למוזיקה יש כוח גדול להשפיע על הכוח המדמה, ומשום כך היא הייתה חשובה ומשמעותית קודם חורבן הבית משום ששימשה לטובה, שהרי בסגולתה להיות הכנה לנבואה ולהוות עבודה משמעותית הנלווית להקרבת קורבנות ולקרבת האל. אך לאחר שחרב המקדש ובטלה הסנהדרין, גותר עולם המוזיקה ללא גודרים ומופקר. מכיוון שלמוזיקה יש כוח לגרום ללב לשלוט על המוח ולרגש לגבור על השכל, סבור הרמב"ם שהיא מסוכנת ויש להתרחק ממנה - שכן היא עלולה לגרום לאדם לותר על שליטת השכל וללכת שבי אחר ליבו ועל כן ישנו איסור לנגן ולשיר כפי שאסור להשתכר.

ז. סיכום

המאמר עוסק בפסיקת הרמב"ם באגרתו לחכמי ארם צובא, האוסרת באופן גורף את כל סוגי המוזיקה לאחר חורבן בית המקדש.

החידוש המרכזי של המאמר הוא ההצעה כי מקורו של הרמב"ם לפסיקתו הוא התלמוד הירושלמי. הירושלמי - על פי קריאתי המחודשת - רואה את איסור המוזיקה כתוצאה

33 מתוך הסתירה בין דברי הרמב"ם במשנה תורה לבין דבריו באגרת, כתב היד פשוטה (הל' תענית ה, יד):

"מסקנה העולה היא שישנם שני איסורים שונים בענין הזמר והשירה. הראשון הוא שגזרו מפני החורבן ואסרו לשמוח בכלי שיר, וכן מאותו הטעם עצמו אסרו שירה בפה על היין, שאף זו שמחה יתירה היא. אולם כל זה אמור בשמחה יתירה סתם, אבל בשמחת מצווה וכגון בחתונה או אפילו במשתה שאומרים בו שירות ותשבחות לבורא יתברך - באלה אין שמץ של איסור, לא בכלי זמר ולא בפה, ואדרבה בכך מתרבה כבוד שמים ומנהג ישראל תורה הוא. השני הוא איסור על מיני שמחה והוללות שיש בהם משום גירוי יצרים וניבול פה. איסור זה חל על כל מיני שיר וזמר ושחוק".

לענ"ד לא נראה שהרמב"ם חילק דבריו באגרת ואסר את הזמרה מתוך שני איסורים נפרדים, אלא הרמב"ם ראה את האיסור על הזמרה לאחר ביטול הסנהדרין כקשור בקשר הדוק לאיסור משום הוללות וגירוי היצרים וניבול הפה, ולכן אסר באגרת את כל מיני הנגינה והשירה בהתייחסו אל הטעם של דברי הנבלה.

מביטול הסנהדרין כאשר השירה התנוונה ל"דברי נבלה", ולא כגזירת חכמים כפי המופיע בבבלי. לפי הירושלמי, ביטול הסנהדרין הוביל להפקרות בשירה, שהפכה למזיקה מבחינה רוחנית. הרמב"ם בעצם רואה את המניעה משמיעת מוזיקה לאחר החורבן כהלכה מהלכות דעות הואיל ובכוחה של המוזיקה לשלוט על הרגש באמצעות השכל, שכן היא עלולה לעורר תשוקות ולפגוע בשליטה השכלית.

המאמר נכתב על מנת להתמודד עם טענת המחקר כי פסיקת הרמב"ם במקום זה נשענת רק על שיקולים פילוסופיים חיצוניים ללא מקורות יהודיים - הלכתיים. לאור הצעתנו בקריאת הירושלמי הרי שיש לנו מקור לפסיקת הרמב"ם (על אף שעדיין מסתבר לטעון כי בפסיקתו זו הושפע מן התרבות המוסלמית שסבבה אותו).

מסקנת המאמר היא שיש לראות בפסיקת הרמב"ם באגרות פסיקה שאינה גזירה פורמלית אלא נובעת ממציאיות החורבן שבה המוזיקה הפכה למסוכנת מבחינה רוחנית עקב השפעתה על הרגש. פסיקה זו משתלבת בתפיסתו הפילוסופית של הרמב"ם המעלה על נס את שליטת השכל על הרגש ומתרחק מן ההפך. פסיקה זו מסתמכת על התלמוד הירושלמי כמקור יהודי - הלכתי לפסיקה זו.